

УДК 316.324.8:141.7+159.923.2

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2021.38.16>

ОСОБИСТІТЬ У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Наталія Щубелка

*Одеський національний економічний університет,
кафедра філософії, історії та політології
вул. Преображенська, 8, 65000, м. Одеса, Україна*

Сучасне людство постало перед викликами глобальних культурних трансформацій. Інтегровані в єдину інфраструктуру інформаційні запаси, засоби зв'язку та комунікацій створюють умови для формування принципово нового способу життєдіяльності людини в царині глобального інформаційного простору. Інтелектуалізм пронизує всі сфери функціонування суспільства та забезпечує інтенсивне розгортання інформаційної цивілізації. Інтелектуальний потенціал особистості є підґрунтям для формування інформаційного суспільства у всіх його вимірах. На тлі динамічного розвитку інформаційної цивілізації визрівають нові проблеми, що впливають на функціонування соціуму. Зокрема, особливої уваги заслуговують проблеми соціокультурного характеру, а саме функціонування та розвитку особистості.

У статті досліджується проблема збереження особистісного виміру соціокультурного буття людини. Аналізуючи соціальні трансформації, авторка визначає виклики, що постали перед людиною на тлі динамічного розвитку інформаційного суспільства. Із системою нових зв'язків, численних нових символів, з коротким часом їх адаптації до існуючої соціальної моделі культура щодо людини набуває травматичного характеру. Увага авторки зосереджена на розкритті основних загроз, що сформувалися в контексті суспільного поступу та впливають на розвиток і розкриття особистісного потенціалу людини. У роботі розглянуто стрес та маніпуляцію як виклики особистості та культурному розвитку.

Враховуючи основні тенденції суспільного розвитку, авторка наголошує, що актуальними навичками сучасної людини є сформоване критичне та аналітичне мислення як перепони для можливих негативних наслідків інформаційного впливу. Культурні реалії диктують необхідність ефективного використання інтелектуального потенціалу особистості, рівень і потужність якого стає визначальним фактором процвітання людської спільноти.

Ключові слова: інформаційна цивілізація, інтелектуалізм, особистість, особистісна автономія, історичний виклик, стрес, маніпуляція.

Сучасна культура перебуває у процесі активних трансформацій, відбувається не просто перехід до нового інформаційно-технологічного укладу – людство починає новий етап розгортання цивілізації, маркером якої є широкомасштабна інформатизація суспільства. Інтегровані в єдину інфраструктуру інформаційні запаси, засоби зв'язку та комунікацій створюють умови для формування принципово нового способу життєдіяльності людини в царині глобального інформаційного простору. Об'єктом людської діяльності стає інформаційний потік. Інформація отримує статус стратегічного надбання держави, оволодіння яким є співмірним із природними, трудовими та фінансовими ресурсами. Підґрунтям для формування інформаційного суспільства у всіх його вимірах є інтелектуальний потенціал особистості: здатність до пізнання, адаптація до навколишнього середовища, оволодіння новим рівнем соціокультурних проблем [2; 6]. У процесі соціокультурного розвитку збільшується питома вага інтелектуальної діяльності, що напружує залежить від рівня розвитку інтелекту, когнітивної компетентності, інформаційної грамотності та методологічної

культури. Інтелектуалізм пронизує всі сфери функціонування суспільства та забезпечує інтенсивне розгортання інформаційної цивілізації. Поряд із новими можливостями на тлі динамічного розвитку інформаційної цивілізації визрівають нові проблеми, що впливають на функціонування соціуму. Зокрема, особливої уваги заслуговують проблеми соціокультурного характеру, а саме функціонування та розвитку особистості.

Сучасне людство постало перед викликами глобальних культурних трансформацій. Актуальною проблемою історичного розвитку стало збереження особистісного виміру соціокультурного буття людини. Досліджуючи соціокультурну динаміку, американські футурологи Д. Несбіт і П. Ебурдін [9] наголошують про абсолютно нові маркери розвитку цивілізації. В умовах інформаційного суспільства особистість потрапляє у систему нових зв'язків, де соціально-економічні детермінанти втрачають виразність. Виразною тенденцією розвитку суспільства є інформатизація. Інформатизація як процес має на меті використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах життя суспільства задля підвищення темпів циркуляції інформації та ефективності використання знань, що є кроком людства до інформаційного суспільства. Активна інформатизація змінює соціокультурне середовище, робить його динамічним, мало прогнозованим. Культурні трансформації впливають на образ людини, її особистісні характеристики на рівні як психологічних, так і соціальних якостей. За умови появи численних нових символів та знаків із коротким часом їх адаптації до існуючої соціальної моделі культура щодо людини набуває травматичного характеру.

Одним із факторів, що визначають життя людства в умовах інформатизації, є стрес. Стрес у перекладі з англійської «stress» – напруга. У сучасній науковій літературі поняття «стрес» використовується в декількох значеннях: як будь-які зовнішні стимули або події, що викликають у людини напругу; як суб'єктивна реакція, що відображає внутрішній психічний стан напруження. Перші наукові дослідження явищ стресу були зроблені канадським фізіологом Гансом Сельє. У 1935 р. він уперше у своїх дослідженнях використав поняття «біологічний стрес» у його сучасному розумінні, як стан неспецифічного напруження в організмі.

Сьогодні стрес набув масштабів епідемії та став чи не основною соціальною проблемою інформаційного суспільства. Тема стресу стала предметом вивчення психологів, соціологів, фізіологів, медиків тощо. За оцінкою дослідників, більшість сучасних людей знаходиться у стані хронічного стресу, що викликано безперервним розширенням інформаційного поля культури, екстремалізацією суспільного життя, зростанням соціальної, економічної, політичної напруги. Стрес – це система захисних реакцій живого організму на висунутий подразник, відповідь на уявну загрозу. Як явище стрес є надзвичайно складним, пронизує всі рівні функціонування людського організму, від фізіологічних до психологічних. У зв'язку з цим науковці здебільшого розрізняють поняття «психологічний стрес» та «емоційний стрес». Трапляються роботи, в яких «психологічний стрес» розглядають як синонім «емоційного стресу». Слід зазначити, що нині широке поширення отримали поняття «професійний стрес», «інформаційний стрес». Дослідження явища стресу дають змогу зробити висновок, що будь-який різновид стресу так чи інакше має інформаційну основу. Сучасна людина, вирішуючи ті чи інші завдання, опрацьовує інформацію. Обсяги опрацьованої інформації, її складність визначають рівень інформаційного навантаження. Джерелом розвитку інформаційного стресу є інформаційні стресори. Стресор – це фактор, який викликає стан стресу. Інформаційними стресорами є зовнішні повідомлення: про теперішнє, про майбутнє, про вірогідне, про вплив несприятливих подій, що травмують психіку. Відповіддю людини на стресори є продукування негативних емоцій, тривожність, внутрішня напруженість.

Вперше описав та обґрунтував негативні соціально-психологічні симптоми та наслідки інформаційного процесу теоретик інформаційного суспільства Е. Тоффлер. У своїй роботі «Футурошок» Е. Тоффлер пише, що визначальною ознакою інформаційного суспільства є зростання темпів виробництва та поширення інформації. В умовах високих темпів виробництва та поширення інформації людина потребує нового рівня адаптивної здатності. На думку Е. Тоффлера, сучасне людство не володіє необхідним рівнем адаптивної здатності. Він стверджує, що людина і суспільство загалом, не маючи надійних механізмів адаптації, не оволодівши позитивними стратегіями виходу із інформаційної кризи, опиняються в зоні ризику. Динамічне розростання інформаційного простору та поява великої кількості культурних інновацій створює умови для формування у людей особливого психологічного стану – футурошоку. Поняття «футурошок» Е. Тоффлер вперше використав у 1965 році. Футурошок є хворобою, ознаками якої є стрес та дезорієнтація, страх перед майбутнім. За своєю сутністю футурошок – це людська реакція на надмірну стимуляцію. Е. Тоффлер вказує, що надмірна стимуляція здійснюється на трьох рівнях – сенсорному, когнітивному та на рівні прийняття рішень. Так, на сенсорному рівні відбувається надмірна стимуляція чуттєвої сфери. Внаслідок того, що людина отримує велику кількість нової, суперечливої інформації, у неї зникають межі між ілюзією та реальністю, знижується точність передачі образів. На когнітивному рівні надмірна стимуляція сприяє деградації здібностей відбирати та зберігати інформацію, людська свідомість не може відтворювати логічні зв'язки. Як наслідок – труднощі у прийнятті зважених рішень у процесі вирішення проблем, що і стає причиною інформаційного стресу. Ця ситуація сповільнює розвиток людського інтелекту, його максимальна інтенсифікація під загрозою.

З огляду на низький рівень адаптації людей до інформаційного буму, Е. Тоффлер виділяє можливі стратегії поведінки жертв інформаційного стресу.

По-перше, стратегія відхрещування, що має на меті блокування небажаної реальності та всього потоку нової інформації. Е. Тоффлер застерігає, що прихильники цієї стратегії опиняться в ситуації життєвої кризи, коли будуть змушені адаптуватися до реальних змін. Стратегія фахівця полягає у відторгненні інформаційних потоків, за винятком одного конкретного, вузького питання. На думку Е. Тоффлера, ця стратегія непродуктивна, тому що будь-які спеціальні знання, інформація під впливом факторів, що не залежать від фахівця, можуть втрачати актуальність та застарівати. Стратегія ревізіоністів полягає в наполегливому поверненні до успішних у минулому адаптаційних стратегій, які в умовах сучасності є неприйнятними. Стратегія суперспрошення – це спроба знайти одне пояснення для всіх проблем.

Е. Тоффлер наголошує, що сучасний світ вимагає від людини нових стратегій виживання. Як можливу стратегію виживання він називає розвиток інформаційної грамотності. Е. Тоффлер наголошує, що школа майбутнього повинна вчити не просто фактів, але того, як класифікувати інформацію, як оцінити її правдоподібність, як спрогнозувати можливі негативні наслідки інформаційного впливу – як вчити себе [13] Тому із впевненістю можна говорити, що майбутнє людства залежить від зростання його інтелектуальної спроможності. Якість життя сучасної людини визначатиме її інтелектуальний потенціал.

Знаковим викликом для розвитку інформаційного суспільства є загрози щодо втрати людиною особистісної автономії. Автономність є визначальною ознакою людини, що характеризує її особистісний вимір. Особистісна автономія людини – це ідеальна основа для формування індивідуальності на підґрунті свободи та незалежного вибору форм діяльності, способу життя, власної ціннісної шкали. Особистісна автономія виражається у здатності людини керуватися совістю, діяти відповідно до власних переконань та цінностей, готовності брати на себе відповідальність за прийняті рішення.

Про цінність особистої автономії та індивідуальної неповторності писав І. Кант. Для Канта автономія виражається у свободі індивіда від зовнішніх обмежень: примусу, насильства, різних форм погроз та маніпуляцій; у діях, що були наслідком його вибору; в діях, вільних від зумовленості внутрішніми чинниками, які би впливали на його вибір через пристрасті, упередження; в можливості для індивіда керуватися у своєму виборі власним розумом відповідно до універсальних принципів. Кант констатував, що всі люди є рівними у своїй здатності до автономії. На думку філософа, саме автономна воля є основою особистої гідності людини. Збереження автономної саморегуляції зумовлено необхідністю самовизначення особистості в соціумі, усвідомленим вибором, незалежністю від зовнішніх сил, які диктують правила та суперечать власним інтересам та цінностям.

Про загрози для розвитку особистості в умовах сучасної культури говорять Г. Маркузе, М. Хоркхаймер, Т. Адорно та інші. Філософи наголошують на соціальній індіферентності, конформізмі, моральній і духовній деградації сучасної людини, яка яскраво проявлялася в контексті розвитку НТР. В умовах збільшення суперечливих інформаційних потоків, навіювань людина втрачає притаманне їй критичне мислення та відчуває себе нездатною протистояти будь-яким зовнішнім впливам, співвідносити себе з навколишнім середовищем і бути незалежною. Це обмежує людину у можливості розвиватися автономно і, таким чином, розвивати особистісний потенціал.

Викликом для особистісної автономії в умовах інформаційного суспільства стала маніпуляція. Маніпуляція є засобом психологічного впливу. Поняття «маніпуляція» латинського походження, та має декілька значень: «жменя», «наповнювати руку» та «маленька група». Термін трактується як звернення до об'єктів з особливими намірами, як ручне управління або загігн воїнів – маніпула, що беззаперечно підкорюється та виконує всі розпорядження командуючих.

Перші спроби дослідити явище маніпуляції зробили античні філософи. Так, Платон трактував маніпуляцію як феномен, що дає можливість навіяти людині певні думки, підкорювати волю, скеровувати її на здійснення певних дій. Тема маніпуляції отримала розвиток в епоху Відродження. Як атрибут політики розумів маніпуляцію Н. Макіавеллі. Він навіть низку маніпулятивних правил, в основі яких – принцип використання зміненого сприйняття. Філософ зазначає, що головними засадами ефективного маніпулювання є видимість прагнень та неможливість викрити у нечесних намірах.

Грунтовно досліджувати маніпулювання почали в другій половині ХХ ст. Намагання знайти дієві засоби протистояння і захисту людини від маніпуляцій поставило цю проблему в коло найбільш обговорюваних у наукових спільнотах. Феномен маніпуляції в аспектах критеріїв, механізмів та технологій досліджували Е. Берн, Е. Фромм, А. Елліс, О. Коннор, Д. Мартін, Г. Шиллер, С. Братченко, С. Кара-Мурза, Г. Ковальов, І. Мельник, В. Панкратов, О. Сидоренко, В. Татенко та інші. Питання схильності до маніпулятивної поведінки та механізми психологічного впливу вивчали Е. Аронсон, Г. Балл, Б. Бессонов, С. Богомаз, О. Каракулова, М. Ляйппе, М. Еймс, Р. Крісті, А. Кід., Е. Пратканіс, М. Снайдер, Д. Фрідман, К. Хоган, Р. Чалдіні. Аналіз маніпуляцій у педагогічному середовищі зроблено в роботах С. Братченка, Л. Рюмшиної, Е. Щеглової. Вплив засобів масової інформації на свідомість людей, на формування громадської думки, управління суспільством досліджували П. Лазерфельд, Г. Маклюен, Г. Шиллер.

Маніпуляція – це складний процес, етапами якого є визначення суб'єкта та об'єкта, організація умов, окреслення моделі та вибір прийомів, технологій. Суб'єкт та об'єкт – це структурні елементи маніпулятивного процесу, його різні сторони. Суб'єкт є активною стороною, джерелом маніпулятивного впливу, ініціює та здійснює маніпулювання, виконує роль

маніпулятора (актора). Суб'єктом маніпулювання може виступати чи фізична особа (конкретний політик, державний службовець), чи юридична особа (політична партія, державна структура). Суб'єкт здебільшого має відношення до політичної або культурної еліти соціуму. Це особи, які мають виключні можливості для здійснення власних бажань. Соціологічні дані свідчать, що в ролі суб'єкта-маніпулятора виступають особи, які становлять менше одного відсотка населення держави. Мета суб'єкта-маніпулятора – досягнення власних цілей.

Об'єкт – це адресат, сторона, на яку спрямований вплив. У ролі об'єкта маніпулювання може виступати як окремих індивід, так і конкретна спільнота людей, які розглядаються як засоби реалізації цілей суб'єкта маніпуляції. Об'єкт через різні обставини не має доступу до першоджерел, не має достатнього рівня компетенцій, щоб адекватно оцінити інформацію, та є відстороненим від практичної участі в перебігу політичних подій. Отже, об'єктом маніпулювання може бути більшість населення.

Підготовка маніпуляції пов'язана зі створенням факторів, що забезпечують отримання у об'єкта (адресата) очікуваних реакцій за рахунок ослаблення його самооцінки, підвищення рівня навіюваності через потребу в підтримці. Дослідження феномену маніпуляції дають змогу констатувати, що на сучасному етапі суспільного розвитку насильницькі методи примусу економічного, соціального, правового чи релігійного характеру втрачають актуальність. Сьогодні маніпуляція активно застосовується у сфері масового використання як технології та ідеології соціальної взаємодії і спілкування людей. Поширення набувають різноманітні форми неявної залежності, переконання та прихованого контролю. Масштабність прихованого примусу людини зумовлюють історичні та соціально-культурні умови, що виражаються у системі методів і технологій впливу на людину (містифікації, провокації, рекламні кампанії, дезінформація тощо). Технології маніпуляції орієнтовані на забезпечення як колективного впливу на конкретну людину, так і впливу на рівні міжособистісного спілкування. У першому варіанті людина є об'єктом впливу політичних, релігійних, економічних та інших організацій. У другому варіанті акцент зроблено на психологічних прийомах, які часто апелюють до сфери почуттів людини.

На сучасному етапі історичного розвитку використання інформації з метою маніпуляції свідомістю набуло широкого поширення. У цьому аспекті маніпулювання пов'язано зі свідомим внесенням в інформацію тих чи інших акцентів або її викривленням. Методи інформаційного впливу на свідомість припускають створення інформаційних потоків та повне управління ними. Технологій та методів маніпулювання інформацією є багато. Головною ж метою маніпулятивного впливу в соціумі залишається встановлення контролю над об'єктом впливу, щоби спонукати його до дій у спосіб, потрібний маніпулятору.

Так, на початку процесу маніпулювання формується потужний суперечливий та несистематизований інформаційний потік. Наступний крок – це відстеження реакції об'єктів-адресатів на різні блоки інформації та сегментування інформаційного потоку. На цьому етапі широко використовуються такі методи, як перестановка та замовчування інформації і залучення експертів. Після повторного аналізу реакції людини на отриману інформацію починається процедура фальсифікації реальності. З цією метою використовуються спеціально підібрані цитати, соціопитування і статистичні дані, далі – фабрикація даних статистики і соціопитувань, на завершення – емоційні кліше, фото- і відеоматеріалами, що забезпечують зростання емоційного навантаження на об'єкт. Під впливом витончених методів маніпулювання людина може змінити свої погляди, будучи впевненою, що вона це робить самостійно. Отже, технології маніпулювання спрямовані на трансформацію сприйняття та реакції людини на навколишнє середовище, хоча навколишнє середовище залишається в незмінному стані. Поширення маніпулятивної поведінки у соціумі,

нездатність розпізнавати та протистояти маніпуляції спричиняє соціально-психологічні деформації як на особистісному рівні, так і в системі соціальної взаємодії.

Сучасна система пізнання сформувалася під впливом постійного та неупорядкованого потоку інформації. Як наслідок, у людини відбувається поверхнєве розуміння отриманої інформації та зниження реакції на агресивне інформаційне середовище. Формується новий тип чуттєвості, ознаками якого є притулене ставлення до існуючого перебігу подій. У 2005 році ЮНЕСКО підготувала Всесвітню доповідь «На шляху до суспільства знання», в якій зверталася увага на те, що можливості і ресурси глобальної інформатизації лише частково задіяні у процесі продукування і поширення знань. Збільшення обсягу інформації не гарантує приросту знань, але створює виключно сприятливі умови для виникнення у людини стресу та можливих маніпуляцій з її свідомістю. Враховуючи основні тенденції суспільного розвитку, актуальними навичками сучасної людини є сформоване критичне та аналітичне мислення як перепона для можливих негативних наслідків інформаційного впливу. Культурні реалії диктують необхідність ефективного використання інтелектуального потенціалу особистості, рівень і потужність якого стає визначальним фактором процвітання людської спільноти. Людство отримало історичні виклики, відповідь на які визначає образ майбутнього культурного простору.

Список використаної літератури

1. Айзенк Г., Кэмин Л. Природа интеллекта – битва за разум: Как формируются умственные способности. М.: Эксмо-Пресс, 2002. 352 с.
2. Беляева О.В. Интеллектуализация образования современного общества знания: роль и перспективы. Виперсон [Электронный ресурс]. Режим до ступа: <http://viperson.ru/wind.php?id=644842>
3. Данилишин Б., Куценко В. Відтворення інтелектуального потенціалу у контексті розвитку знаннєвої економіки. *Вісник НАН України*. 2004. № 7. С. 15–24.
4. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М.: Логос, 2000. 302 с.
5. Кант И. Сочинения: В 6 т. / И. Кант – М., 1965. – Т. 4.
6. Кузнецова А.Я. Гуманистический аспект философии образования в условиях интеллектуального развития общества: дис. д-ра филос. наук. М., 2009. 292 с.
7. Лаврентьев В., Шарина А. Интеллектуальный потенциал предприятия: понятие, структура и направления его развития. *Креативная экономика*. 2009. № 2(26). С. 83–89.
8. Маркузе Г. Одномерный человек // Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек : Исследование идеологии развитого индустриального общества. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – С. 251–515.
9. Нэсбитт Д., Эбурдин п. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденции: Год 2000. Десять новых направлений на 90-е годы / Пер. с англ. – М.: «Республика», 1992. – 415 с.
10. Панченко О.А., Банчук Н.В. Информационная безопасность личности. 2-е изд. испр., Киев: КИТ, 2011. – 672 с.
11. Романов Ю.А. Управление развитием интеллектуальной деятельности: автореф. дис. канд. социол. наук. М., 2009. 23 с.
12. Селье. Г. Стресс без дистресса. – М.: Прогрес, 1982. – 127 с.
13. Тоффлер Э. Шок будущего. М., АСТ, 2008.

PERSONALITY IN CONTEXT CHALLENGES OF INFORMATION CIVILIZATION**Natalia Shchubelka**

*Odesa National Economic University,
Department of Philosophy, History and Political Science
Preobrazhenska str., 8, 65000, Odesa, Ukraine*

Modern humanity is facing the challenges of global cultural transformations. Integrated into a single infrastructure, information resources, means of communication and communications create the conditions for the formation of a fundamentally new way of human life in the field of global information space. Intellectualism permeates all spheres of society and provides an intensive deployment of information civilization. The intellectual potential of the individual is the basis for the formation of the information society in all its dimensions. Against the background of the dynamic development of information civilization, new problems are emerging that affect the functioning of society. In particular, the problems of socio-cultural nature deserve special attention, namely, the functioning and development of personality. The article examines the problem of preserving the personal dimension of socio-cultural existence of man. Analyzing social transformations, the author identifies the challenges facing people in the context of the dynamic development of the information society. With a system of new connections, numerous new symbols, with a short time of their adaptation to the existing social model, culture acquires a traumatic character in relation to a person. The author's attention is focused on the disclosure of the main threats that have emerged in the context of social progress and affect the development and disclosure of personal potential. The paper considers stress and manipulation as challenges to personality and cultural development. Given the main trends of social development, the author emphasizes that the current skills of modern man is the formed critical and analytical thinking as an obstacle to the possible negative consequences of information impact. Cultural realities dictate the need for effective use of the intellectual potential of the individual, the level and power of which becomes a determining factor in the prosperity of the human community.

Key words: information civilization, intellectualism, personality, personal autonomy, historical challenge, stress, manipulation.